

Mitől lengyel a rozsomák? Ha valaki történetesen a *rozsomák* szó eredetére kíváncsi, akár a TESz.-t, akár az EWUng.-ot, akár a nemrég megjelent ZAICZ GÁBOR szerkesztette „Etimológiai szótár”-t (a továbbiakban ESz.) üti fel, azt találja, hogy a szó lengyelből került át a magyarba. (A végső forrást – minden bizonnyal jogosan – ismeretlennek minősítik.) Ha azonban valakit annyira lebilincsel ez az érdekesítő kérdés, hogy elolvassa azt a cikket, amelyet a TESz. és az EWUng. (és ezáltal az előbbieket feldolgozó ESz.) szerzői mérvadónak fogadnak el, igencsak meglepődik. Az 1963-ban a Magyar Nyelvben meg-

jelent cikkben KISS LAJOS ugyanis ezt írja: „Ha a lengyel *rosomak* népi érintkezés útján került volna szókinccsünkbe, akkor **roszomák* lehetett volna belőle, nem pedig *rozomák* és *rozsomák*. E két alak az írott lengyel szó latinus olvasásából magyarázható. Nagyon is valószínű, hogy a lengyel szóval latin (esetleg német) nyelvű szövegben találkoztak a magyar természetbúvárok.” (MNy. 1963: 348). KISS LAJOS tehát egyáltalán nem állítja, hogy a lengyel lenne a közvetlen átvétel. Ráadásul míg a TESz. és az EWUng. csak annyit mond, hogy a szó az irodalom (sajnálatos módon nem pontosítják, hogy az irodalom mely területére gondolnak, de minden bizonnyal a természettudományi szakirodalmat értik alatta) közvetítésével került a nyelvbe, addig az ESz. már egyenesen szépirodalmi kölcsönzésről beszél. A szerkesztők bizonyára úgy gondolták, hogy a lengyel szépirodalomban csak úgy hemzsegek a rozsomákok. (Arról már nem is beszélve, hogy az első előfordulás a TESz. és az EWUng. szerint a XVI., a második pedig a XVIII. századból származik. Vajon a magyarok közül ki olvasott lengyel szépirodalmi műveket a XVIII., vagy – ha a TESz. által első előfordulásaként felhozott adatot valóban idetartozónak fogadjuk el, akkor – a XVI. században?) Ezek után már kár lenne elhallgatni, hogy az 1965-ben megjelent lengyel értelmező szótár (Słownik języka polskiego, gl. red. W. DOROSZEWSKI. Warszawa, 1965.) a szó egyik ritkább alakjához (*rosmak*) éppen Mickiewicz-től hoz példát: „A kiedy chwila dwunasta nadbieży, wraz do śliskiego wstępuje powozu, sobol lub *rosmak* moje barki jeży i suto zdobiąc nie dopuszcza mrozu.” (A. Mickiewicz: Wiersze różne. Dzieła. 1: 81–156).

A *rozsomák* változatot illetően teljesen elfogadhatónak tartom KISS LAJOS fentebb idézett állítását az átvétel nyelvvel kapcsolatban, de a többi alak esetében már lehet, hogy nem ilyen egyszerű a helyzet. Ugyanis csak az intervokális *zs-t* tartalmazó változat tűnik majdnem biztosan latinus (vagy tévesen latinosan olvasott) alak átvételének. De akkor mit kezdünk a *rozomák*-kal, amely – ahogy azt KISS LAJOS is megállapítja – XIX. századi szótárakban szerepel? KISS LAJOS erről is azt állítja, hogy a lengyel szó latinus olvasásából magyarázható, azonban valószínűbbnek tartom, hogy németes olvasás eredménye. Ezt támasztja alá az is, hogy a XIX. század második felében ezt az alakot használták. Még nehezebb kérdés, hogy mi a helyzet a legelső előfordulás *Rosmak* alakjával.

Célszerűnek tartottam megbizonyosodni róla, hogy valóban olyan problémamentes-e ez a XVI. századi első előfordulás. A gyanúra okot adhatott nemcsak a magyar nyelvben később sehol elő nem forduló magánhangzó-hiányos alak, hanem az első és a második előfordulás közötti rendkívül nagy időbeli távolság (közel háromszáz év), és nem utolsósorban a szövegnek tulajdonított kissé bizzar jelentés („Az Rosmak wyzet ha ky meg Izya, az meg hewlt agy weleut meg hywössyty” – Vajon hogyan facsartak vizet a rozsomákból? Tegyük fel, hogy megfőzték, de hogyan jutottak friss rozsomákhöz Magyarországon, hiszen ez az állat csak tőlünk messze északra fekvő vidékeken fordul elő? Ezen gondolkodva leginkább egy boszorkánykonyha képe ötlik fel előttem, ahol kígyót-békát hajigálnak a kondérba...). KISS LAJOS cikkében a szövegrészlet forrásaként MAGYARY-KOSSA GYULA „Régi magyar gyógyszernevek. Nyelvtörténeti tanulmány” (Bp., 1911.) c. munkáját jelöli meg. MAGYARY-KOSSA a régi magyar gyógyszernevek között valóban feltünteteti a *Rozsmák-víz* címszót, idézi az ismert mondatot, és ezt fűzi hozzá: „(Orvosi följegyzés a XVI. századból.) Győri Füzetek. I. 86. Szláv szó. Vö. Sokf. [SÁNDOR ISTVÁN, Sokféle. Győr, 1791. – T. B.] V. db, 31. lap: „A Torkos, Gulo, Vielfrasz, oroszul *Rosomak*, mintegy 2 nyomnyi hosszú állat, s tartózkodik Nór, Svéd, Lap és Szibir országban.” Továbbá: „Ballagi Ném.-magyar szótárában *kőhegyi borznak* nevezi.”

Ezután megkerestem a Győri Füzetek (pontosabban: Győri Történelmi és Régészeti Füzetek. Szerk. SIMOR JÁNOS. Győr, 1861–1869.) ominózus első számát. Ott pedig „Egyveleg (Rómertől)” címszó alatt ez állt: „I. Orvosi rendeletek Liber de proprietatibus rerum Bartholomei Angli/ci Ordinis Minorum (...) Impressus Argentine Anno/domini M. d. v. ... nevű könyv elején és végén sok orvosi rendelet áll, melyek nagyobb része tisztán latin, mások magyar műszavakkal tarkázvák, néhány pedig egészen magyar nyelven iratott.” RÓMER ezután valóban idézi a mondatot, több magyar nyelvű rövid recept társaságában, ezenkívül, amint írja is, idéz több latin nyelvű receptet, amelyekben az egyes összetevők nevei oda vannak írva magyarul (is).

Ezzel kapcsolatban először az jutott az eszembe, hogy abból, hogy a bejegyzések egy XVI. századi antikvában találhatók, még egyáltalán nem következik az is, hogy maguk a bejegyzések is a XVI. századból származnak. De a nyelvezet és főleg a helyesírás alapján nyilvánvaló, hogy jóval korábbiak, mint a következő, XVIII. század végi bejegyzés; az intervallum tehát így is túlságosan nagy.

Magától értetődő, hogy ezután keresni kezdtem a fent említett, 1505-ben Strassburgban megjelent antikvát. Az Országos Széchényi Könyvtárnak két példánya van belőle. Az egyikben elenyészően kevés kéziratos bejegyzés található, és azok is későbbinek látszanak, mint a RÓMER által idézettek. A másik példány ellenben tele van különböző kezekről és különböző korokból származó széljegyzetekkel és egyéb bejegyzésekkel. Találtam több bejegyzést is, amelyekről az íráskép és helyesírás alapján feltehető, hogy XVI. vagy esetleg XVII. századiak, de a RÓMER által idézett mondatok közül egyet sem találtam meg. Márpedig a könyv elején és végén kell lenniük (sajnálatos, hogy RÓMER nem fogalmaz pontosabban), tehát ha szerepelnek a könyvben, mindenképpen rájuk kellett volna bukkannom. Mivel csonkítást nem fedeztem fel a könyv elején és végén, úgy tűnik, RÓMER nem ezt a példányt használta.

Érdeklődtem az Országos Széchényi Könyvtárban, hol található még példányok. Kiderült, hogy tudomásuk szerint az általuk őrzött kettőn kívül több nincs az országban, csak Bécsben és egyes németországi könyvtárakban. Ismerve RÓMER életrajzát (bencés szerzetesként élete jó részét Győrben töltötte), úgy gondoltam, érdemes körülnézni a győri és Győr környéki egyházi könyvtárakban, mivel ezeknek a katalógusai nem mindig szerepelnek az egyesített számítógépes katalógusban. Kiderült, hogy a műnek egy 1488-as kiadása található meg a pannonhalmi Főapátsági Könyvtárban. A győri bencés rendház könyvtárában egyáltalán nem található példány. Arról is sikerült meggyőződnöm, hogy a bécsi Österreichische Nationalbibliothek példányában nincsenek magyar nyelvű bejegyzések. Természetesen lehetne még folytatni a kutatást néhány németországi könyvtárban, azonban nagyon kétséges, hogy várható-e ettől valami eredmény. Talán kijelenthetjük tehát, hogy a RÓMER által ismert példány elveszett vagy lappang.

Emiatt nyilvánvaló, hogy nem lehet teljes biztonsággal megcáfolni az első előfordulásként föltüntetett adatot, de azt hiszem, így is kétségbe vonható a hitelessége. A fentebb említett ellenvetések mellett még a következőket említeném meg. A magyar nyelvű bejegyzések szerzője nem tesz különbséget az *a* és az *á*, illetve az *e* és az *é* hangok jelölésében. (Egyáltalán nem használja még az ékezetes betűket.) A *wyzet* olvasata tehát nemcsak *vizet* lehet, hanem *vizét* is. Ha pedig tekintetbe vesszük az *m* és *n* betűk könnyű felcserélhetőségét (elírhatta a szerző is, félreolvashatta RÓMER is, elvégre nagyon régi kéziratról van szó; s eltéveszthették a folyóirat nyomtatásakor is, hiszen RÓMER nem fűz magyarázatot a bejegyz-

zésekhez, az ő olvasatát nem ismerjük), a *Rosmak* olvasata lehet *rozsnak* is. Így tehát a szórvány a *ro(z)smák vizet/vizét* – bár sem MAGYARY-KOSSA, sem KISS LAJOS nem írja le ezt az olvasatot, de nyilvánvalóan így értették – helyett könnyen lehet *rozsnak vizét* is. Ezt a feltevést támogatja továbbá a szintén a szórványok között előforduló és az általam javasolttal analogikus *Az chombornak a wyze* szerkezet, valamint még egy *víz* utótagú szerkezet: *rosa wyz*. Az említett vizet, vagyis oldatot, főzetet mindkét esetben valamilyen növényből nyerik ki. A receptek ezen kívül is mindenhol növényeket, növényi eredetű anyagokat (pl. komló, csabaíre, feketenadály, vadkender, fenyőszurok stb.), illetve vegyszereket (lúg, timsó, gálic) tartalmaznak. A „legállatibb” összetevő a *wyzichiga tekeeneye*, amit porrá kell törni, de azért ez is másképp hangzik, mint egy rozsomákot megfőzni...

Ezek alapján valószínűnek tartom, hogy nem rozsomákról, hanem a mindenki által ismert és mindenki számára könnyen hozzáférhető rozsról van szó ebben a szórványban. Ennek értelmében az első előfordulás az 1794-es *Rosomák*, amely a TAKÁTS RAFAEL által a PÁPAI-PÁRIZ szótárhoz készült Tóldalékában található (Pádé, 1794.).

Egyéb tekintetben tudomásom szerint ma is korszerű a KISS LAJOS által közölt ismertetés a különböző etimológiai elméletekről (nyugati szláv, középkori latin, finn, obi-ugor, keleti szláv) VASMER (MAX VASMER, *Russisches Etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg, 1958.) és TRUBACSOV (O. H. ТРУБАЧЕВ, *Вопросы славянского языкознания*. 3: 120) munkái alapján, mivel a szó végső eredetére azóta sem derült fény. A hangtani adatok alapján annyi talán megállapítható, hogy a magyar *rozsomák* szó közvetlen átadója a latin (illetve a *rozomák*-é a német) nyelv volt, ahová feltehetően a lengyelből kerülhetett, de a szó végső eredete lehet, hogy örökre rejtély marad.

TÖLGYESI BEATRIX